

ARKITEKTURTEORIEN

– mellem manifeste og videnskab

Erik Nygaard

Alle arkitekter har en eller anden form for faglig holdning, der hjælper dem med at træffe de mange nødvendige valg i designprocessen. Man plejer ikke at kalde sådanne “teorier” arkitekturteori, fordi de som regel er implicite og del af fagets “tavse viden”, men bliver de expliciteret og sat på begreb, er der tale om arkitekturteori.¹

Forstået på denne måde er arkitekturteorien udpræget normativ. Den *definerer* arkitekturen og *begrunder* den arkitektoniske form, hvadenten det sker med henvisning til antikken, naturen, sociale forhold, teknikken eller kunsten, og den *gør det muligt at skelne*, mellem den gode og den dårlige løsning, mellem god og dårlig arkitektur.

I Wasmuth's *Lexikon der Baukunst* fra 1929, der dengang var en særdeles autoritativ kilde, hedder det imidlertid:

Arkitekturteorien, der er et delområde af arkitekturvidenskaben, har som mål den begrebsmæssige, rationelle erkendelse af bygningskunsten, dens midler og dens virkninger.²

Arkitekturteorien opfattes her som videnskab. Denne videnskab har iflg. Wasmuth to sider, idet den som *grundvidenskab* fortrinsvis dyrkes af “Die Kunstgelehrten”, mens den som *anvendt videnskab* især dyrkes af arkitekterne. Som grund-

Arkitekturteori er en gestus fra en praktiker, der, uvant med at udtrykke sig i ord, forsøger at efterrationalisere, hvad han oprindeligt forstod intuitivt, da han så det ske.

Roger Scruton, *The Aesthetics of Architecture*, p. 269

videnskab tilhører arkitekturteorien de humane videnskaber, og den beskæftiger sig især med æstetik, formlære og typologi. Den er *post festum* og beskæftiger sig med det allerede byggede. Arkitekternes arkitekturteori behandler derimod arkitekturen som proces. Den beskæftiger sig især med arkitekturens midler, dvs. “(...) de tekniske, økonomiske osv. betingelser for realiseringen af bygningskunstens rumlige og fommæssige forestillinger.” Visse teorier er dog kun “skinteorier”, nemlig dem, hvor personlige idiosynkrasier får lov til i for høj grad at præge arkitekturopfattelsen og valget af eksempler (stadig ifølge Wasmuth).

Forestillingen om en arkitekturvidenskab er et kontinentalt fænomen. På engelsk har udtrykket *architectural science*³ en anden og mere snæver betydning end det tyske *Architekturwissenschaft*.

Ifølge Peter Collins i *Encyclopædia Britannica*⁴ er arkitekturteorien den viden, der hjælper arkitekten til at træffe sine valg i projekteringsprocessen, og som desuden kan bruges i vurderingen af arkitektur. Det er en langt mere pragmatisk definition, der først og fremmest har med værdier at gøre.

En tilsvarende pragmatisk, men endnu bredere definition ligger til grund for Hanno-Walter Krufts *Geschichte*

Noter

1. Med *teori* mener jeg blot et system af begreber og relationer mellem disse begreber, der sigter mod at forklare en eller anden del af virkeligheden.
2. Wasmuth: *Lexikon der Baukunst*, bind I, p.176ff.
3. Der findes et tidsskrift ved navn *Architectural Science*, som imidlertid primært beskæftiger sig med det målbare, typisk undersøgelser af bygnings stabilitet, energiforbrug, lysforhold og den slags, men også æstetiske spørgsmål, i det omfang de kan kvantificeres.
4. *The new Encyclopædia Britannica*, 1992, bind 13 p.895 ff. Peter Collins skriver heri et langt og grundigt afsnit om arkitekturteori, under opslaget *Architecture*.
5. Krufft: *Ibid.* p.15
6. I historieskrivningen er det sikkert fornuftigt at holde sig til teorier, der er formuleret skriftligt, men naturligvis kan en arkitekturteori også fremsættes mundtligt, i forelæsninger eller diskussioner. Det er tilfældet med både Lodoli i 1700-tallet og Louis Kahn i det 20. århundrede.
7. Andre er Joan Ockman: *Architecture Culture 1943 – 1968* og K Michael Hayes: *Architecture/Theory since 1968*.
8. Arkitekturteoriens historie er beskrevet i Hanno Walter Krufft: *The History of Architectural Theory*, oprindelig tysk udgave fra 1985. En mindre men interessant version er Georg Germann: *Einführung in die Geschichte der Architekturtheorie* fra 1980. Den slutter med Semper. En nordisk forfattergruppe er for tiden ved at skrive en ny teorihistorie, der skal udkomme på svensk og dansk i løbet af 2003.
9. Krufft, p.152.
10. En klassisk samling manifester fra det 20. Århundrede er Ulrich Conrads: *Programme und Manifeste zur Architektur des 20. Jahrhundert*, 1964. En nyere samling er Charles Jencks og Karl Kropf: *Theories and Manifestoes of Contemporary Architecture*. Den er tænkt som en postmoderne afløser for Conrads' samling, men er imidlertid ret ubrugelig derved, at den kun bringer korte uddrag af teksterne.
11. Jævnfør Niels Albertsens artikel om arkitekturværkets netværk andetsteds i dette nummer af *Nordisk arkitekturforskning*.
12. En påstand, der har givet anledning til voldsomme videnskabs-teoretiske diskussioner i slutningen af det 20. århundrede, ikke mindst efter at fysikeren Alan Sokal fik optaget en totalt forvrøvlet artikel i det amerikanske tidsskrift *Social Text* for derefter at afsløre, at artiklen var en parodi på denne form for "videnskabelighed". Se Alan Sokal og Jean Bricmont: *Intellectual Impostures*, Profile Books, London 1998.
13. Erik Lundberg: *Arkitekturens Formspråk*, bind 1, p. 9
14. Meningerne om dem er stærkt delte. Aldo Rossi og arkitekturhistorikeren Donald Olsen roser dem, mens John Summerson og Peter Collins er mere forbeholdne og ser hans forfatterskab som populærvidenskabeligt. Norberg-Schulz har en giftig note, hvor han fuldstændig nedgør *Om at opleve arkitektur*, fordi Rasmussen efter hans mening sammenblander arkitekturteori og teori om oplevelse af arkitektur: "Rasmussen describes neither forms or symbolizations, but tells about his rather personal (or conventional) impressions." *Intentions*, p.87.
15. David Watkin: *The Rise of Architectural History*, p. 2
16. Krufft: *Ibid.* p. 183f.
17. Erik Lundberg: *Arkitekturens Formspråk*, bind I p. 61
18. Pevsner: *An Outline of European Architecture*, p.15ff.
19. Spiro Kostof: *The History of Architecture*, 1985, p. 7.
20. William Curtis: *Modern Architecture since 1900*, p.7
21. Hele spørgsmålet om de forskellige fortolkninger af den moderne arkitektur og dens historie er indgående behandlet af Panayotis Tournikiotis i *The Historiography of Modern Architecture*, 1999.
22. Arkitekturteorien i det 20. Århundrede behandles af Krufft i kapitel 25–30. Udviklingen fra begyndelsen af århundredet til omkring 1930 behandles indgående i Banhams *Theory and Design in the first Machine Age* fra 1960, omend med en vis *bias* p.gr.af hans forkærlighed for futurismen. Udviklingen fra 1945 til slutningen af århundredet behandles af Nils-Ole Lund i *Arkitekturteorier siden 1945* fra 2000. Udviklingen efter 1968 i min *Arkitektur i en forvirret tid* fra 1995.
23. Der er derfor god mening i, at han nogle få år senere skrev sin *The classical Language of Architecture*, 1963.
24. Se f.eks. min *Nymodernismen som modernismens tredje og postmoderne fase i Modernismens genkomst – en antologi*, Arkitektens forlag 2001
25. Der findes jo også arkitekturforskning, der har med arkitekturens tekniske og sociale eller sociologiske sider at gøre. Arkitekturteori og arkitekturforskning er ikke det samme.

der Architekturtheorie: Von der Antike bis zur Gegenwart (1985). I bogens indledning afviser han muligheden af at opstille en almengyldig definition, og siger blot:

Arkitekturteori er alle skriftlige arkitektursystemer, altomfattende eller partielle, der er baseret på æstetiske kategorier. Denne definition holder, også hvis det æstetiske indhold er reduceret til det funktionelle.⁵

Hvilket for mig at se omfatter en hvilken som helst "teori" om arkitekturen, der anerkender den som bygningskunst, dvs. som andet og mere end blot og bart byggeri.⁶ Krufft medtager da også, på lige fod, forfattere som Alberti, Thomas More, Schopenhauer, Camillo Sitte, Le Corbusier, Norberg-Schulz og Robert Venturi, dvs. en blanding af "fuldstændige" teorier, manifester, filosofi og endog dele af skønlitterære værker. Han interesserer sig med andre ord ikke for graden af videnskabelighed, og reelt er hans kriterium, om teorien har spillet eller kunnet spille nogen rolle i den praktiske eller teoretiske udvikling af arkitekturen. Dette kriterium svarer til det, der er lagt til grund i de antologier over nyere arkitekturteori, der er udkommet siden 1990, f.eks. Kate Nesbitts *Theorizing, A New Agenda for Architecture – An Anthology of Architectural Theory 1965 – 1995*.⁷ De teorier, hun medtager, er hvad hun kalder *forskrivende* (prescriptive og proscriptive), *bekræftende* og *kritiske*, og hun understreger, at hun ikke medtager, hvad hun kalder konventionelt deskriptive skrifter (som et eksempel herpå nævner hun Nikolaus Pevsners *Pioneers of Modern Design*). Det, der ifølge Wasmuth's *Lexicon der Baukunst* var den grundvidenskabelige del af arkitekturteorien, falder altså udenfor hendes begreb om arkitekturteori. Arkitekturteorien adskiller sig desuden, skriver hun, fra såvel arkitekturhistorien som -kritikken ved at:

(...) præsentere alternative løsninger baseret på iagttagelser af fagets aktuelle situation eller fremsætte nye tankemønstre til håndtering af problemerne. (...) Teori handler lige så meget om arkitekturens forhåbninger som om dens frembringelser.

Der er med andre ord ganske solidt belæg for at sige, at arkitekturteorien, den egentlige arkitekturteori, er en *diskurs*, en løbende, værdiorienteret diskussion om arkitekturens mål og midler.

Arkitekturteoriens udvikling indtil det 20. århundrede

I store træk falder arkitekturteoriens historie i tre dele: En klassisk periode fra antikken til Oplysningstiden, en brydningstid fra midt i 1700-tallet til begyndelsen af det 20. århundrede og en moderne periode i det 20. århundrede.⁸

De klassiske traktater er "fuldstændige" i den forstand at de i princippet omfatter al den viden, arkitekten på den tid skulle besidde. Fra overordnede æstetiske principper til praktiske forhold om udgravning til fundamenter, afvanding af tage, akustik etc. Mønsteret herfor etableredes af Vitruvius og fulgtes langt op i 1700-tallet. Selv flere af 1800-tallets traktater, især de franske, har denne ambition om at være fuldstændige. Det er dog ikke alt i disse traktater, vi i dag ville kalde arkitekturteori, og Vitruvius skelner selv, i det indledende afsnit om arkitektens uddannelse, mellem *ratiocinatio* og *fabrica*, dvs. mellem teoretisk og praktisk viden. Den teoretiske viden omfatter matematik, fysik, astronomi mm. samt arkitekturhistorie og det, vi i dag ville kalde æstetik. Disse temaer behandler Vitruvius især i bog I, begyndelsen af bog II, samt bog IV. Bog I definerer arkitekturen og giver regler for skønheden, bog II begynder med et kapitel om arkitekturens oprindelse, og i bog IV behandles søjleordner og proportioner med særligt henblik på udformningen af templer. Desuden optræder der mange steder i bøgerne spredte bemærkninger om æstetiske og filosofiske forhold. Det afgørende grundlag for den arkitektoniske form finder han i traditionen samt i naturen og menneskekroppen, der begge er opbygget over simple talforhold.

Vitruviuses skrift var ikke glemt i middelalderen, men det er uvist, hvilken rolle det spillede. Skrivekunsten var ikke udbredt, og der findes ingen samlede fremstillinger af periodens arkitekturteori, der må findes brudstykkevis i mange forskellige kilder. Formentlig var det en blanding af enkle proportioneringsregler (triangulering og kvadrering), bibelhenviisninger og lysmetafysik.

Fra og med renæssancen (og bogtrykkerkunsten) har vi igen traktater, der fremstiller den samlede arkitekturteori, begyndende med Alberti. For ham var opgaven at gøre arkitekturen til en kunst/videnskab og en del af det humanistiske projekt, og han skelner i højere grad end Vitruvius mellem design- og byggeprocessen, ligesom han i højere grad betoner matematikken og tegningen som forudsætninger for arkitektens virke.

I manierismens og barokkens arkitekturteori gik udviklingen to veje: Dels i en mystisk retning, inspireret af

nyplatonismen, dels i retning af et dogmatisk forsvar for Vitruvius. Som helhed skete der en vis stagnation, og traktaterne, f.eks. Scamozzis *L'Idée della Architettura Universale* fra 1615, er mærkeligt upåvirkede af eller direkte fjendtlige overfor den rige kunstneriske udvikling, der samtidig foregik i arkitekturen. Det blev almindeligt i disse år at medtage et afsnit, hvor man fordømte Borrominis og andre barokke arkitekters "afvigelse".

I slutningen af 1600-tallet indvarslede striden mellem Blondel og Perrault det afgørende brud med Vitruvius og antikkens autoritet, der skulle sætte sig igennem i løbet af 1700-tallet. Kruft skriver:

Ved midten af det 18. århundrede er det ikke længere muligt at tale om én ensartet arkitekturteori. Hvad man kan iagttage, er sameksistensen af forskellige, sommetider modstridende, tendenser.⁹

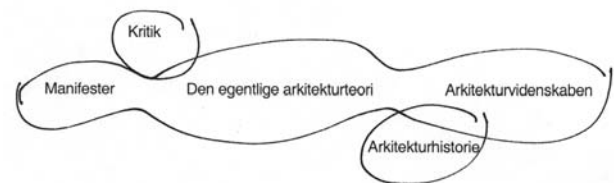
Arkæologien satte spørgsmålstegn ved Vitruvius og den antikke arkitekturs autoritative status, ligesom filosofien gjorde det ved forestillingen om absolutte skønhedsideal. Arkitekturteorien måtte derfor finde sin forankring andre steder, i naturen, i fornuften eller i arkitekturens virkning på betragteren. Denne udvikling fortsatte i løbet af 1800-tallet: Industrialismen, byudviklingen og nye bygningstyper stillede arkitekterne overfor helt nye opgaver, og nye videnskabelige metoder inden for arkæologi, historie, antropologi og psykologi gjorde den overleverede viden forældet. Samtidig udviklede ingeniørfaget sig til en selvstændig profession, der herefter forvaltede den konstruktive viden.

Det var ikke længere muligt at skrive "fuldstændige" teorier, og det er karakteristisk, at de arkitekturteoretikere i 1800-tallet, der forsøgte at gøre det, især Semper og Viollet-Le-Duc, endte med værker på over tusind sider og alligevel ikke lykkedes med det. Semper fik aldrig skrevet det tredje bind af *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten*, der skulle behandle arkitekturen, og Viollet-Le-Ducs enorme teoretiske værk indeholder nok mange interessante, enkeltstående betragtninger, men er som samlet teori betragtet helt uoverskuelig. Ruskin derimod, der ikke sigtede mod én fuldstændig teori, men skrev polemisk og nærmest missionerende, angav vejen for den måde, hvorpå det 20. århundredes arkitekturteori skulle udvikle sig.

Det arkitekturteoretiske felt

Grundlæggende er arkitekturteorien normativ, den er vejledende for praksis og forsvarer bestemte opfattelser af arkitekturen. Fordi det forholder sig sådan, kan Roger Scruton skrive som han gør i det citat, der indleder kapitlet. Det er sat på spidsen, men det er vigtigt at forstå, at arkitekturteorien ikke primært er videnskab, men et praktisk/kunstnerisk fags stadige søgen efter et grundlag at arbejde på. Arkitekturteorien har derfor sine egne metoder og sin egen stil, der er argumenterende og anvissende, ofte med en eklektisk anvendelse af argumenter. Le Corbusiers *Vers une Architecture* f.eks. er en veritabel collage af usammenhængende og undertiden modstridende synspunkter, og når den i sin tid virkede så stærkt, var det ikke mindst på grund af dens retoriske kvaliteter: De slagordsagtige formuleringer, de uventede billedsammenstillinger og hele tankegangens radikalitet. Det er da også sådan, at der udmærket kan komme god arkitektur ud af teorier, der ikke holder vand i logisk eller videnskabelig forstand. Som Collins skriver i den førnævnte artikel: "De mest idiosynkratiske teorier kunne (og gjorde det ofte) udøve en bred og undertiden heldig indflydelse."

Der findes imidlertid en betydelig mængde teori, der forholder sig videnskabeligt til arkitekturen, på samme måde som litteraturvidenskab eller musikvidenskab forholder sig til hhv. litteraturen og musikken. Sådanne arbejder, som man principielt burde kalde arkitekturvidenskab, medregnes i bibliotekernes klassifikationssystem til arkitekturteorien, og det vil i praksis være umuligt at trække en grænse mellem de to. Udover den egentlige arkitekturteori må man derfor operere med et bredere arkitekturteoretisk felt, der kan afbildes således:

Det arkitekturteoretiske felt fra manifeste til videnskab. Den egentlige arkitekturteori, der befinder sig i det store midterfelt, indeholder elementer af såvel manifeste som videnskab. Fra manifeste låner den énsidigheden, retorikken og orienteringen mod det fremtidige byggeri. Fra videnskaben låner den de argumenter, den har brug for, samt eventuelt historiske eksempler. Udenfor feltet, men forbundet med det, ligger kritikken og arkitekturhistorien.

Yderst på feltets normative fløj findes manifesterne, der bevidst énsidigt propaganderer for et bestemt arkitektursyn, Sant'Elia's futuristiske manifest, Hannes Meyers *bauen* eller Loos' *Ornament und Verbrechen*.¹⁰ Grænsen mellem manifeste og egentlige teorier er imidlertid flydende, og man kan diskutere, om f.eks. *Vers une architecture* hører hjemme det ene eller det andet sted.

De egentlige arkitekturteorier er mere gennemarbejdede og bedre dokumenterede end manifesterne, men ligesom dem er de klart fremadrettede ved at fremhæve visse arkitekturopfattelser frem for andre. Fra arkitekturhistorien og -videnskaben låner de argumenter til støtte for disse opfattelser. Et godt eksempel kunne være Venturis *Complexity* fra 1966, der er et engageret forsvar for en art moderne manierisme (det, der senere blev kaldt postmodernisme), baseret på metode og begreber fra litteraturkritikken (The New Criticism), underbygget med Venturis egne analyser af bygninger fra især 1500-tallet og sluttelig illustreret med nogle af hans egne projekter. Arkitekturteorien er typisk en eklektisk form for teori, der bedst kan sammenlignes med kunstneres teorier om egne arbejder eller det, der inden for litteraturen kaldes *poetikker*.

En særlig gruppe udgør de mere eller mindre udbyggede teorier om arkitekturen, der kan findes i filosofernes beskæftigen sig med det æstetiske. Således hos Hegel, Schopenhauer, Heidegger eller Wittgenstein. Eller hos Derrida, der jo direkte er blevet taget til indtægt for dekonstruktivismen i arkitekturen. Også disse teorier er normative, og en artikel som Heideggers *Bauen, wohnen, denken* har nærmest karakter af manifest. Selv Roger Scrutons *The Aesthetics of Architecture*, der er en omfattende og systematisk teori, funderet først og fremmest i Kants æstetik, munder ud i et angreb på funktionalismen og et varmt forsvar for en art klassicisme.

Enkelte teoretikere har haft en særlig ambition om så at sige at opstille en normativ teori på videnskabeligt grundlag. Således Norberg-Schulz, hvis *Intentions in Architecture* fra 1963 var tænkt som en *fuldstændig* teori, der skulle kunne være grundlag for en ny, fælles forståelse arkitekterne imellem:

De spørgsmål, vi er gået ud fra i det foreliggende arbejde, tilhører tre forskellige kategorier. For det første har vi de spørgsmål, der vedrører forholdet mellem bygninger og deres brugere, dvs. arkitekturens forudsætninger og virkninger. Dernæst følger spørgsmålet om organiseringen af midlerne,

betragtet uafhængigt af deres virkninger. Endelig spørger vi, om bestemte midler *svarer til* bestemte forudsætninger og virkninger. Tilsammen dækker disse spørgsmål *alle* aspekter af arkitekturen som menneskelig frembringelse. Teorien bliver således *fuldstændig*, hvis det lykkes os at besvare disse spørgsmål. p.24.

Det videnskabelige i teorien ligger dels i generaliteten – det er en teori om alle tænkelige former for arkitektur – dels i en seriøs brug af den tids mest avancerede viden fra fag som kunsthistorie, psykologi, semiotik og sociologi. Ikke desto mindre var det en normativ teori – den sigtede mod en udvidelse af den moderne arkitektur med en symbolsk dimension, i direkte forlængelse af læremesteren Siegfried Giedions holdninger på dette tidspunkt.

Noget lignende gælder Christopher Alexander, hvis afhandling, *Notes on the Synthesis of Form* fra 1964 direkte postulerede, at man med computerens hjælp kunne gennem-rationalisere selve designprocessen og dermed gøre arkitektur og byplanlægning til anvendt videnskab. Han forlod senere dette noget naive synspunkt og udviklede i stedet, i bogen *A Pattern Language* fra 1977, sit mønstersprog, der på en mindre mekanisk, mere elegant måde forbinder viden fra psykologi og sociologi med den arkitektoniske form.

I den anden ende af feltet findes de teorier, der ikke eller kun i ringe grad er normative. Det er teorier, der sigter mod at beskrive, analysere og fortolke allerede eksisterende arkitektur eller projekter på en tilpas objektiv og systematisk facon. Det gælder f.eks. J P Bontas *Architecture and its Interpretation* fra 1979, der er et studie i, hvordan arkitektur er blevet modtaget af professionen og offentligheden, eller Rudolf Arnheims *The Dynamics of architectural Form* fra 1977, der redegør for arkitekturoplevelsen på en basis af perceptions- og gestaltpsykologi. Det gælder også de mange arbejder, der ligger i gråzonen mellem teori og historie, f.eks. Joseph Rykwerts store studie i søjleordnernes betydning og udvikling, *The Dancing Column* fra 1996, eller Colin Rows berømte artikel *The Mathematics of the Ideal Villa* fra 1947.

Ingen forventer idag objektivitet af den egentlige arkitekturteori. Tværtimod. Den er nært forbundet med tidsånden og henter til stadighed næring fra ny filosofi, kunst, teknik og livsformer.

Men også arkitekturvidenskaben påvirkes af sin tid.

Det gælder ikke mindst den afgørende periode i slutningen af det 19. Århundrede, hvor kunsthistorien som videnskab blev grundlagt, og hvor forestillingen om arkitektur som rum og funktion afløste forestillingen om arkitektur som stil eller dekoreret konstruktion. Men det gælder stadig. For det første, fordi teoriernes genstand, arkitekturen, ikke er nogen veldefineret størrelse. Den er en kunstart, omend en praktisk sådan, og kan derfor ikke fastholdes – dens grænser og indhold er genstand for stadige diskussioner og forandringer.¹¹ For det andet, fordi også synet på, hvad der er “videnskabelighed”, ændres. Som videnskab tilhører arkitekturteori nærmest de humane videnskaber og følger den samme videnskabsteoretiske udvikling som disse. Mens arkitekturvidenskab i tresserne helt overvejende søgte støtte i psykologi og sociologi, og i perioden herefter i marxismen og forskellige varianter heraf, er interessen i firserne og halvfemserne forskudt til filosofien og æstetikken. Interessen er med andre ord forskudt fra utilitas til venustas, fra det sociale til det æstetiske. Der er interne grunde hertil, først og fremmest skuffelse over det bidrag, samfundsvidenskaberne kunne yde til forståelse af arkitekturen, men det er samtidig en bevægelse, der kan iagttages inden for hele det humanistiske felt. Resultatet er, at den skepsis overfor “videnskabelighed”, der især udgår fra poststrukturalismen og andre postmoderne tankeretninger, også har ramt arkitekturvidenskab. Påstanden er, at sondringen mellem normative og deskriptive teorier, der stammer fra positivismen, slet ikke kan opretholdes, og at den videnskabelige beskrivelse i virkeligheden er en form for skønlitteratur. Det har derfor ingen mening at sondre mellem arkitekturteori og -videnskab, det er blot “teori” det hele.¹²

Det er dog min opfattelse, at selv om der ikke findes nogen skarp grænse mellem de to, er de alligevel så forskellige, at sondringen har mening. Ikke blot for at kunne stille krav til arkitekturvidenskab og -forskningen, men også for at friholde arkitekturteori fra de samme krav.

Hvem og hvorfor?

Indenfor det brede arkitekturteoretiske felt har både arkitekter, filosoffer, kunsthistorikere og lægmænd været aktive. I en lang periode har den katolske kirke og dens “ansatte” leveret de vigtigste bidrag. Arkitekterne har naturligvis domineret indenfor det normative felt, mens arkitekturvidenskab, der jo er forholdsvis ny, har været domineret af kunsthistorikerne.

Det giver forskellige indfaldsvinkler. Arkitekterne kommer til arkitekturen fra den praktiske side, præster, filosoffer og kunsthistorikere fra den teoretiske.

Arkitekternes teoretiseren har typisk et pragmatisk aspekt: den skal kunne bruges i den arkitektfaglige praksis. Dertil kommer deres inside-kendskab til designprocessen og de faktiske vilkår for arkitektarbejdet, der gør dem skeptiske overfor mere spekulative, idealiserende forklaringer.

Erik Lundberg skriver i forordet til sin store arkitekturhistorie *Arkitekturens Formsprog*:

For den som kommer fra litteraturens sammensatte idéforhold eller fra religionsforskningen, ja selv fra den højere billedkunst, er det naturligt at begære umiddelbar modsvarighed til sammensatte idéer og begreber inden for arkitekturen. Men denne vej egner sig dårligt for et studium af arkitekturens formsprog. Det er nødvendigt at komme fra modsat side, at sysle med stenblokkens og træbjælkens, lerets og murens primitive forhold. Givetvis er det derved en stor fordel at eje arkitektens uddannelse og den udøvende arkitekts erfaring.¹³

Til gengæld savner arkitekterne ofte både filosofisk og kunsthistorisk viden og træning i videnskabelig arbejdsmetode, og deres skriftlige arbejder overholder sjældent de krav til videnskabelighed, der gælder for universitetsfagene. Det sidste gælder endog en teoretiker som Steen Eiler Rasmussen: Hans bøger er typisk skrevet til lægmænd, arkitekter og arkitektstuderende, i den debatterende og tildels subjektive form, der er karakteristisk for den arkitektfaglige debat.¹⁴ Ikke desto mindre er de værdifulde klassikere, udkommet i mange oplag og oversat til mange sprog.

Det er imidlertid ikke noget klart billede. Kunsthistorikere som Giedion eller danske Vilhelm Wanscher havde tætte forbindelser til arkitektverdenen (Wanscher havde endog arbejdet på Nyrops tegnestue og tegnede efterhånden tre huse til sig selv), og Reyner Banham var, sammen med arkitekterne Alison og Peter Smithson, dybt involveret i den engelske avantgardegruppe *The Independent Group* i halvtredserne. Omvendt er teoretikere som Colin Rowe, Peter Collins, Norberg-Schulz, Kenneth Frampton, Alan Colquhoun eller Nils-Ole Lund oprindeligt arkitekter, flere af dem med betydelig erfaring fra praksis.

Ikke-arkitekterne er f.eks. den engelske gentleman Henry Wotton, teologerne Lodoli og Laugier, filosofferne Schopenhauer og Scruton, kunstkritikerne Ruskin og Geoffrey Scott

og malerne Jorn og Hundertwasser. De har andre faglige traditioner at trække på og har ofte bidraget med markante syn på arkitekturen. Til gengæld har de som regel været temmelig uvidende om arkitekturens konstruktive side, hvilket både Laugier og Ruskin i sin tid måtte høre meget for.

Når det gælder de normative teorier, har motivationen for at bidrage enten været at man vil forklare eller retfærdiggøre sine projekter, eller at man vil ændre arkitekturens udvikling og have indflydelse på den fremtidige arkitektur. Det sidste har for mig at se været drivkraften bag de fleste af teorierne: Vitruvius, Alberti, Palladio, Semper, Ruskin, Muthesius, Le Corbusier osv. Det kan enten ske som direkte anvisninger på en ny praksis, eller som en ny fortolkning af allerede eksisterende arkitektur. Typisk sker det i et opgør med den umiddelbart foregående periodes arkitektursyn. Således var klassicismen omkring 1800 rettet mod rokokoens "frivoliteter", funktionalismen mod historicismen og nyklassicismen, postmodernismen mod funktionalismen osv.

Teori og historie

Indtil slutningen af 1700-tallet eksisterede arkitekturhistorien ikke som selvstændigt fagområde, men derefter skilte historien sig ud fra teorien. Collins bemærker tørt: "De, der underviste i arkitekturteori, fandt det lettere at gøre rede for, hvad der var sket i fortiden, end at anbefale praktiske metoder til løsning af aktuelle problemer". Han lokaliserer begyndelsen på arkitekturhistorien til de franske oplysningsfilosoffer, mere præcist til Julien-David Le Roys: *Les Ruines des plus beaux Monuments de la Grèce*, fra 1758. Collins er imidlertid tilbøjelig til at overse udviklingen i Tyskland, hvor kunsthistorien almindeligvis antages at være grundlagt. Watkin anlægger da også det mere gængse synspunkt, at arkitekturhistorien begynder med Johan Fischer von Erlachs *Entwurf einer historischen Architektur* fra 1721 og Winckelmanns *Geschichte des Kunsts des Altertums* fra 1764¹⁵. Også hos Kruff er Fischer von Erlach den første.¹⁶ Under alle omstændigheder blev opdelingen officiel, da der i 1818 på Ecole des Beaux-Arts skete en opdeling af professoratet i arkitekturteori i to professorater, i hhv. teori og historie.

Arkitekturhistorien blev af stigende betydning op igennem det historiefikserede 19. århundrede og er forlængst blevet et veldefineret universitetsfag som del af kunsthistorien. Imidlertid findes der stadig en gråzone, hvor historie og teori overlapper hinanden, og strengt taget kan man ikke skrive

arkitekturhistorie uden en eller anden form for teori om arkitekturen: Hvordan afgør man, hvilke bygninger, der skal med? Og hvad er det i det hele taget, man behandler – bygningerne, stilarterne, opgaverne, teorierne eller professionen?

De fleste større arkitekturhistorier indeholder da også et arkitekturteoretisk afsnit, hvor metode og begreber lægges frem.

Vilhelm Wanscher afslutter sin *Architekturens Historie*, der udkom fra 1927 til –31, med to teoriafsnit, et om *Udviklingsproblemet i Arkitekturen* og et om *Architekturens elementære og højere æstetiske Methode*. Han forstår arkitekturen som et æstetisk fænomen, der arbejder med relationer i og imellem rum og masse: Proportioner, frontalitet, retning, dissonans, induktion m.m. Grundlæggende baserer han sig, ligesom Wölfflin, på en forestilling om indføling, empati.

I Erik Lundbergs tibinds historie, *Arkitekturens Formspråk*, der udkom 1945–61, anvendes en lignende metode, baseret på indføling og gestaltpsykologi, med rum og masse som de afgørende elementer. Han skriver:

Når du står overfor et kunstværk – lad os sige det indre af en katedral – fra gammel tid, erfarer du ofte et umiddelbart skønhedsindtryk. Men hvis du analyserer dette indtryk, hænder det, at hvad der først fængslede dig – måske lyset, væggenes patina, materialerne og de sammensmeltende farver – føles som noget ganske tilfældigt og egentlig uvedkommende – hvis det altså er bygningens egen, oprindelige virkning, du leder efter. Først når du har forsøgt bevidst at fange linjernes bevægelse og rytme, massernes fordeling, gestaltningens egenart eller farve og lys som kompositionelle elementer, fremstår værket som en kunstnerisk helhed.¹⁷

Hos Pevsner, hvis *Outline of European Architecture* nok er den mest læste almene arkitekturhistorie overhovedet, begrænser det teoretiske afsnit sig til tre sider. Her afgrænser han arkitekturen, både i forhold til byggeriet og de andre kunstarter, og han fastlægger afvejningen af de sociale, de konstruktive og de æstetiske faktorer. Hvad angår det sociale markerer han sin afsky for 1800-tallet og sine forhåbninger til den moderne arkitektur, idet arkitekturen er den kunstart, der er "(...) tættest forbundet med livsforholdene, med den umiddelbare brug og med det funktionelle og konstruktive grundlag." Hvad angår det æstetiske knytter han formen til *tidsånden*, og vedrørende formen selv er det især det rumlige aspekt, han vil betone.¹⁸

I Spiro Kostofs *The History of Architecture* fra 1985 er der to indledende afsnit, *The History of Architecture* og *The Context of Architecture*. I det sidste skriver han:

Arkitekturen er, indlysende nok, en social handling – social både i metode og formål. (...) Fordi det forholder sig således deltager arkitekturhistorien helt grundlæggende i studiet af den menneskelige histories sociale, økonomiske og teknologiske systemer. For at forstå Carson Pirie Scott stormagasinet i Chicago fuldt ud, må vi vide noget om det sene 1800-tals amerikanske kapitalisme, forbruger-ideologien og forretningsmoralen; Chicagos byhistorie efter branden i 1871; finansforhold og grundværdier; udviklingen af stormagasinet som et nyt fænomen inden for den kommercielle arkitektur; elevatoren og begyndelsen på stålskeletkonstruktionen i højhusbyggeriet.¹⁹

Her lægges op til en bred, sociologisk orienteret analysemodel. Man må imidlertid gøre sig klart, at de økonomiske og politiske faktorer, han nævner, ikke er tilstrækkelige til at forklare husets arkitektoniske kvaliteter. De kan danne en ramme eller baggrund, men må suppleres med redskaber til analyse og vurdering af det enkelte bygværk.

En historiker, der er kritisk overfor disse brede forklaringer, er William Curtis. I *Modern Architecture since 1900*, der udkom første gang i 1981, skriver han i indledningen:

Jeg har hele vejen igennem beskæftiget mig med de måder, hvorpå idéer gives form, og med det afgørende samspil mellem individuelle opdagelser og de konventioner, der ligger i tidens stil og i traditionen. (...) Den tiltro til "strømninger", man finder i oversigtsværker af den sædvanlige slags, med dens flade forståelse af enkelte arkitekter og bygninger, er undgået. I stedet har jeg med vilje valgt forskellig skala i de forskellige kapitler, somme tider for at komme tæt på, somme tider for at tegne et langt eller bredt perspektiv.²⁰

Her er tale om en polemik imod både den marxistisk prægede historieskrivning og Charles Jencks' maniske putten alting i kasser med diverse -ismebetegnelser. Curtis lægger vægten på de enkelte bygningers form og mening, snarere end på teorierne bag dem. Han går så vidt i sin afvisning af -ismene, at selv begrebet *modernisme* kun optræder enkelte gange i bogen, og da i anførelsestegn. Resultatet er en meget nuanceret historieskrivning, der i særlig grad betoner forskelligartetheden i den moderne arkitektur og kompleksiteten i dens udvikling igennem hele det 20. århundrede.

Et markant udslag af de mange teoretiske indfaldsvinkler er den forskellige vægtning af perioder og arkitekter, man finder i arkitekturhistorierne.

Pevsner bruger voldsomt megen plads på Middelalderen, Kostof på antikken. Wanscher gør meget ud af Ægypten og den islamiske arkitektur, andre begynder først med grækerne. Pevsner, for hvem arkitekturhistorien i nyere tid ses som et forspil til det 20. århundredes moderne arkitektur, bruger meget lidt plads på den officielle arkitektur i 1800-tallet, mens Watkin (*A History of Western Architecture*) omvendt gør meget ud af netop denne noget oversete periode. Han er tilsvarende glad for den strømning, Jencks kalder postmoderne klassicisme, og slutter bogen med en række eksempler herpå – mens Curtis i sin bog fuldstændig undgår disse huse.

Også i den moderne arkitekturs historiografi er der mange eksempler på forskellig vægtning. Både Pevsner og Giedion behandlede futurismen og ekspressionismen yderst stedmoderligt i de første udgaver af deres bøger, mens futurismen for Banham tværtimod indtager en slags hædersplads blandt de tidlige moderne strømninger. Hos Pevsner er Walter Gropius helten, hos Giedion er det både Gropius og Le Corbusier. Ingen af dem gør noget videre ud af Mies van der Rohe, der først spiller en passende rolle i de senere udgaver af de to bøger. Nogle år senere, hos Bruno Zevi, er det Frank Lloyd Wright, der spiller hovedrollen, mens Le Corbusier nærmest er skurken. Her rykkes også ekspressionismen i forgrunden. Også fortolkningen af selve fænomenet, den moderne arkitektur, varierer, og med Peter Collins' *Changing Ideals in modern Architecture* fra 1960 forrykkes perspektivet fuldstændig: Begyndelsen på den moderne arkitektur anbringes omkring 1750, samtidig med at det, vi normalt kalder moderne arkitektur, næsten ikke behandles.²¹

I alle tilfælde må der ligge både en arkitekturteori og en historiefilosofi bag enhver arkitekturhistorie, hvadenten den er udtalt eller ej. Hos Norberg-Schulz er det arkitekturteorien, der er det overordnede led. Arkitekturteorien strukturerer hele feltet og definerer de begreber og relationer, der anvendes i såvel arkitekturanalysen som -historien og -kritikken. Men naturligvis er forholdet gensidigt, idet teorien må baseres på analyser af historiske eksempler. Hos Manfredo Tafuri, i *Theories and History of Architecture*, er det imidlertid historien, der kommer først. Arkitekturteori under kapitalismen er for ham altid ideologi eller falsk bevidsthed, og kun en kritisk-historisk analyse kan trænge igennem til den under-

liggende og sande virkelighed. Et ortodokst, marxistisk synspunkt, der var ret almindeligt i årene omkring 1970, og som ikke levede arkitekturen mange chancer.

Arkitekturteorien i det 20. Århundrede

I løbet af det 20. århundrede er der sket en voldsom forøgelse og opsplittning af den viden, der hører arkitektfaget til. Set i forhold til antikken og renæssancen er den tids "fuldstændige" traktater vokset til alt, hvad der i dag står på biblioteket på den typiske arkitektskole, med en lang række delområder: Byggeteknik, materialelære, lys, akustik, funktionslære, komposition, boligsociologi, designteori, visuel kommunikation osv.

Der findes imidlertid stadig et særligt område (i bibliotekernes universelle klassifikationssystem kategorien 72.01), der specifikt kaldes arkitekturteori. Det er netop bøger, der behandler arkitekturen på en sammenfattende eller principiel måde, som form og som idé (svarende til, at det er i formen og hovedidéen i det arkitektoniske projekt, at alle opgavens aspekter samles). Designteori er en underkategori med emnetallet 72.011, det samme er det, der hos Vitruvius var teoriens kerne, proportioneringssystemerne (emnetallet 72.013). Arkitekturteorien kan i denne sammenhæng ses som et restområde i forhold til fagets mere eksakte viden som råder, ligesom filosofien er det i forhold til videnskaberne. Arkitekturteorien kunne også kaldes arkitekturfilosofi.

Indholdsmæssigt har arkitekturteorien i det 20. århundrede været optaget af at definere og begrunde en *moderne* arkitektur, dvs. en arkitektur for en industrialiseret, sekulariseret og demokratisk verden.²²

Denne bestræbelse kulminerede med mængden af konkurrerende teorier i tyverne, fra de mest åndelige til de mest benhårde, materialistiske, og efterfulgtes af den funktionalistiske "ensretning" under CIAM.

I trediverne og fyrerne kom den første reaktion på de moderne teorier, både som en behersket tilbagevenden til traditionelle synspunkter og som en mere rabiater afvisning af modernismen (Tyskland og Sovjetunionen). Nazismens arkitekturteori var en blanding af en almen og stærkt antisemitisk kunstteori, baseret især på Wagners æstetik, og traditionel arkitekturteori fra begyndelsen af århundredet, især Schulze-Naumburgs. Stalinismens var et forsøg på direkte at aflede en arkitekturopfattelse af den dialektiske materialisme, og førte til en særegen form for eklekticisme, baseret på en idé om den "modsnævningsfyldte enhed". I begge lande brugtes arki-

tekturen meget bevidst som et ideologisk redskab i statens tjeneste.

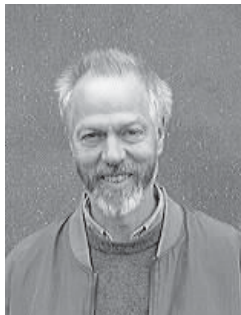
Årene lige efter krigen prægedes af forvirring: De traditionelle strømninger, både klassicismen og folklorismen, var gjort uacceptable af nazismen, men både arkitektur og byplanlægning i Sovjet udgjorde endnu en udfordring, og betydningsfulde teoretikere som Mumford og Giedion talte for en humanisering af funktionalismen. Giedion endog for en "ny monumentalitet". Også Bruno Zevis fremholdt en Frank Lloyd Wright og det organiske hører med til dette billede.

De følgende år trængtes disse delvist traditionalistiske synspunkter tilbage af en ny tro på det moderne, udgående fra Gropius, Mies van der Rohe og Moholy-Nagy, der i USA så at sige genoplivede tankerne fra bauhaus. Den kolde krig gjorde det naturligt, at man i USA foretrak den moderne arkitektur, som både nazismen og stalinismen havde afvist, og højkonjunkturen og den tilhørende optimisme trak samme vej. Det var denne udvikling der gjorde, at det i slutningen af halvtredserne så ud, som om den moderne arkitektur og teorierne bag den havde "sejret". Da Peter Collins i begyndelsen af tresserne skrev *Changing Ideals in Modern Architecture*, var det ud fra den opfattelse, at den moderne arkitektur nu havde fundet sin form og så at sige var trådt ind i sin endelige og klassiske fase. Tilsvarende holdt John Summerson i 1957 et veloplagt foredrag med titlen *The Case for a Modern Theory of Architecture*. Han ser arkitekturteorien som det, der begrunder arkitekturen, dvs. den sikre grund, arkitekten må henvise til for at begrunde valget af form. Han spørger dernæst, hvor denne kilde til formens enhed findes, når den ikke længere findes i antikkens former, og svarer: "Kilden til enhed i moderne arkitektur ligger i den sociale sfære, med andre ord i arkitektens program." Ganske vist må han indrømme, at programmet ikke restløst kan give formen, at der stadig mangler et "sprog", men det løser han ved at supplere med den gammelkendte opskrift: Enkle proportioner og geometriske former²³. Det afgørende her er imidlertid selve det forhold, at han accepterer, at der nu findes en *moderne arkitekturteori* baseret på programmet eller funktionsanalysen.

Samtidig hermed begyndte imidlertid den revision af den moderne arkitektur, der skulle blive det vigtigste tema i de følgende års arkitekturteori. Det sidste egentlige CIAM-møde blev holdt i Dubrovnik i 1956, og herefter tog Team 10 over

med deres betoning af mere traditionelle værdier som *sted* og *identitet*. I 1960 udkom så Reyner Banhams *Theory and Design in the first Machine Age*, hvori han så at sige dekonstruerede modernismens egne teorier og kritiserede dem for ikke at være moderne nok (moderne i betydningen teknologisk avanceret). Andre kritiserede den moderne arkitektur for dens formmæssige fattigdom og manglende tilknytning til stedet, og hermed begyndte hele den kritik af den moderne arkitektur, der kom til at præge arkitekturteorien fra omkring 1965 til 1985. Hvor man dels prøvede at få fat i historien igen, dels forsøgte at tilpasse idéen om det moderne til det overflodssamfund, der udviklede sig i løbet af tressernes højkonjunktur. Netop overflodssamfundet gjorde Summerasons henvisning til programmet og den elementære geometri forældet, og spørgsmålet om det arkitektoniske *sprog* trådte i forgrunden. Allerede Venturis *Complexity and Contradiction* behandler arkitekturen som sprog og er metodisk inspireret af litteraturens *New Criticism*, og med Jencks' og Bairds *Meaning in Architecture* fra 1969 indvarsledes hele arkitektursemiotikken.

I 80'erne var modernismen trængt i defensiven af postmodernismens og nyrationalismens "genopdagelse" af historien og det klassiske, men i 90'erne er det moderne igen blevet det vigtigste tema i arkitekturteorien, anført af de unge hollændere. Det er imidlertid en anderledes modernisme end den, der prægede arkitekturteorien fra omkring 1920 til sidst i 60'erne. Den "nye modernisme" har forladt den "gamles" utopiske og opdragende ambitioner til fordel for en næsten laissez faire-agtig pragmatisme. Med et paradoksalt begreb kan man tale om en postmoderne modernisme.²⁴

Erik Nygaard, lektor, AAA
erik.nygaard@a-aarhus.dk

Slutning

Der findes et bredt, arkitekturteoretisk felt, der spænder fra det korte manifest, Hannes Meyers *bauen* f.eks., til den grundige, videnskabelige afhandling, f.eks. Rudolf Wittkowers *Architecture in the Age of Reason*. Midt i feltet, hvis man kan sige det sådan, har vi de egentlige arkitekturteorier, der ikke er videnskab, men en (gerne seriøs og velargumenteret) diskussion af, hvad der den rigtige form for arkitektur på det pågældende tidspunkt. Overgangene mellem de tre typer af teori er imidlertid flydende, der er tale om ét felt og ikke tre.

Nils-Ole Lund taler i *Arkitekturteorier siden 1945* om *handlingsteorier* og *tolkningsteorier*. Den ene type – det er så manifesterne og de egentlige arkitekturteorier – retter sig mod den aktuelle og fremtidige arkitektur, den anden mod en forståelse af den allerede opførte. For læserne af *Nordisk arkitekturforskning* er forholdet mellem disse to typer af teori særligt interessant. Forskning betyder almindeligvis "undersøgelse ved hjælp af videnskabelige metoder", og i det omfang, arkitekturforskningen overhovedet falder indenfor det arkitekturteoretiske felt,²⁵ må den forventes at ligge i den videnskabelige ende af feltet. Som arkitekter er vi imidlertid socialiseret ind i den anden type af teorier, handlingsteoriene, og hele den fortsatte diskussion om, hvad arkitekturforskning er, har i høj grad med denne "konflikt" at gøre. På arkitektskolerne bliver tingene som regel rodet sammen, men jeg tror det er vigtigt at forsøge en vis afklaring: At forstå, at der er tale om to typer af tænkning (selv om de er forbundne) med hver deres spilleregler, og at begge typer er nødvendige. Man kan endda hævde, at den egentlige arkitekturteori er den mest nødvendige – det er ganske enkelt ikke muligt at skabe relevant arkitektur uden.